

Lad talesproget komme til orde!

Af Erik Møller

fra *Auditorium X – Dansk før, nu – og i fremtiden?*

side 181 – 187, Forlaget Amanda, 1991

Talesprog contra skriftsprog	2
Tale og skrift – to forskellige kommunikationsformer	3
Talen har krop og fylde	5
Sammenfatning vedrørende de to kommunikationsformer.....	6

At tale sammen er nok en af de mest almindelige aktiviteter vi mennesker udfører. Og samtidig er det en af de vigtigste; for det er gennem talen vi etablerer forbindelser til andre mennesker, får viden om verden og udtrykker vores følelser. Vi får en stor del af vores identitet gennem den måde vi taler på og gennem vores evne til, ved tale, at kommunikere med andre mennesker.

Hvad skal der til for at tale dansk? Et er at have kendskab til ordforråd, at kunne overholde grammatikkens regler og udtrykke sig på lydligt genkendeligt dansk, dvs. at beherske sprogets formelle opbygning, *sprogssystemet*; et andet er at kunne tilpasse sit sprog til de personer og den situation man er i, dvs. at beherske *sprogbrugen*. Når vi kommenterer og retter hinandens sprog – og det er noget vi kan lide at gøre! – er det ofte petitesser vi fokuserer på. Argumenterne imod talesproget hentes ofte fra skriftsproget, Men når man anskuer talesproget på skriftsprogets betingelser kommer det til at se ufuldstændigt, sjusket og ugrammatisk ud.

Hensigten med denne artikel er at befri talesproget fra skriftsprogets omklamring. Jeg vil først beskrive talesproget og skriftsproget som to af hinanden uafhængige kommunikationsformer. Dernæst vil jeg vise at de grammatiske særtræk i talesproget ikke er udtryk for sjusk eller fejl, men at de er udtryk for at talesproget har sin egen logik og at særtrækkene er udtryk for talesprogets måde at fungere på. Til slut vil jeg give eksempler på talesprog i dets naturlige omgivelser, nemlig som samtale.

Talesprog contra skriftsprog

Sprogforskere har altid interesseret sig mest for skriftsprog, bl.a. af den praktiske grund at der er lettere adgang til skriftsprog, som findes på papir, end til tale, som kun er til som øjeblikslid. Her skal vi tænke på at båndoptageren er en ganske ny opfindelse – uden den ville der næppe være særlig megen forskning i talesprog. At skriften er nedfældet på papir gør det muligt at opbevare den i en ubegrænset lang periode og dermed får den karakter af at være alment tilgængelig. Eftersom skriften er mere bestandig end talen bliver den også lettere at normere, da "beviserne" står på papiret. Den skrivende kan ikke benægte hvad der står skrevet på papiret, hvorimod man som talende lettere kan påstå at man ikke har sagt noget på en bestemt måde selv om andre evt. hævder det. De klareste normeringer, fx retskrivningsordbogens bestemmelser om korrekt stavning, har da også drejet sig om skriftsprog, og skolen gør meget mere ud af skriftlig fremstilling og reglerne herfor end af hvordan man opbygger sin tale.

Det har dog ikke forhindret forskere, og mange lægfolk med dem, i at forsøge at beskrive og normere talesproget. Desværre for talesproget har det næsten altid været skriftsproget som kom til at danne udgangspunkt – og det kan talesproget ikke bære. *Ufuldstændigt, tyndt, sjusket, floskelfyldt* er de almindeligste betegnelser talesproget har fået hæftet på sig ved sådanne lejligheder. Synspunktet har kun sin gyldighed fordi talesproget ses som en dårligere udgave af skriftsproget. Hvis man derimod anskuer de to sprogformer som to ligeværdige kommunikationsformer, ser sagen ganske anderledes ud (Harms Larsen 1975a). Så får alle de træk der normalt giver anledning til de negative udsagn om talesprog en helt anden valør; de bliver til de funktionelle træk ved talesproget som gør at vi bedre er i stand til at forstå hinanden og kunne samtale.

De to sprogformers forskellighed kan forklares ud fra betingelserne for henholdsvis talens og skriftens produktion. Lad os derfor se nærmere på disse betingelser.

Tale og skrift – to forskellige kommunikationsformer

Både tale og skrift kan karakteriseres ved henholdsvis deres materielle form og de situationelle vilkår under hvilke ind- og afkodningen finder sted. Det følgende er et kort rids over væsentlige træk ved de to kommunikationsformer. Tale og skrift bliver i denne sammenhæng behandlet som to ensartede størrelser, hvad der kun er rigtigt på et meget højt abstraktionsniveau. Inden for både tale- og skriftsprog findes der meget store stilistiske forskelle, alt efter hvilken situation talen eller skriften indgår i.

Skriftsproget foreligger som skrifttegn. I vores kultur er det latinske bogstaver på papir, og i vores moderne samfund også på fx datadisketter og -skærme. Skriftens permanente karakter bevirker at det nedskrevne kan blive taget frem og læst igen og igen, også af andre end den modtager som skriveren tænkte på i skriveøjeblikket.

Når vi skriver er det en ensom handling og skriften har da også karakter af at være monologisk. Den der skal læse det skrevne er sjældent i det samme rum som afsenderen og vil derfor også først læse budskabet på et senere tidspunkt.

I skriveprocessen er der tid til at overveje det indhold man ønsker at sætte på papir, og det er der også grund til fra den skrivendes side, da hun ikke med sikkerhed kan vide hvem der vil komme til at læse det skrevne på et senere tidspunkt. Den skrivende retter i sit manuskript, holder tænkepauser, begynder forfra, således at

det skrevne kommer til at fremstå så logisk og klart som muligt og efterlader et indtryk af at afsenderen er i besiddelse af sund fornuft, har overblik over sine meninger, osv.

Det skrevne skal bære meningen i sig selv, derfor må alt hvad der forudsættes for at det skrevne kan forstås være fyldigt udtrykt. Modtageren har ingen mulighed for at spørge skriveren hvad hun egentlig mente. Hvis afsenderen har overholdt de skrevne og uskrevne regler der gælder for retstavning, grammatik og genre (fx brev, essay), giver hun ingen oplysninger om sig selv ud over hvad hun har udtrykt med bogstaver. Vi kender den holdning at der er visse ting man bør sige men helst ikke må skrive, fx føles det hårdere hvis ens kæreste slår op med en per brev end hvis hun gør det ad talens vej ansigt til ansigt. I selve skriften og dens kommunikationsform, ligger der indbygget en vis distance mellem afsender og modtager.

Tale er til som lyd der forsvinder for både den der har udtalt ordene og den der lytter, i og med at ordene er udtalt. Den som talen er bestemt for skal altså være til stede i det rum hvor taleren producerer sin tale (dog undtaget de elektroniske medier som fx tv og telefon). Ordene skal både høres og forstås af lytteren samtidig med at de udtales af den talende. Derefter er de borte for evigt (hvis de da ikke er blevet optaget på video eller båndoptager). Vi taler kun når vi er sammen med andre (vi ser her bort fra at tale højt med sig selv), og talen er således per definition karakteriseret ved at være dialogisk. I vor tid har mere monologisk orienterede talesituationer dog vundet frem. Vi kender fx foredraget hvor en foredragsholder taler for et stumt lyttende publikum, og nyhedsformidlingen i radio og tv hvor journalist og publikum, radiolytteren eller fjernsynskiggeren, er fysisk adskilt. Den tale der bruges i sådanne situationer er dog oftere oplæst/talt skriftsprog end spontant talesprog.

Når talen foregår i en dialogsituation hvor man skal sørge for at få sagt det man vil mens man har ordet, er der ikke altid meget tid til eftertanke fra talerens side. Man kan som talende begynde forfra, rette sig selv, gøre modtageren opmærksom på at man ikke mente det man lige sagde, osv. Den der lytter accepterer disse vilkår, og koncentrerer sig i stedet for om at forstå hvad der menes, mere end om hvordan det siges, ligesom hun forbereder sig på at hun på et tidspunkt skal have ordet og blive den talende.

Talen har krop og fylde

Talen er ikke neutral på samme måde som skriften. Hver gang man siger noget afslører man noget om sig selv ud over det budskab man ønsker at formidle. Selve talen er bundet til en bestemt person og kan ikke frigøres fra denne. Talen er som sådan en del af en *helhedssituation* hvor det er nødvendigt at inddrage den talende og den lyttende, og også forhold som hvor talen foregår og på hvilket tidspunkt og i hvilket regi, for at kunne fortolke betydningen af det der siges (Berg Sørensen 1988). Talen fylder således mere end skriften, og hver tale har sin egen "krop" hvorfra den produceres.

I folks tale kan man høre noget om deres geografiske tilhørsforhold (dialekt), sociale baggrund (sociolekt), køn (sexolekt) og alder (se endvidere Inge Lise Pedersens artikel). Det er de områder i sprogvidenskaben som dialektologien og sociolingvistikken normalt har taget sig af.

Hvis folk taler for hurtigt, for utydeligt eller har en skinger stemme bemærker vi også det, og kan måske lade os distrahere så meget af det at vores opmærksomhed bortledes fra det der egentlig siges, og rettes mod hvordan det siges. Stemmemæssige kvaliteter ved talen kaldes med en fællesbetegnelse for prosodi. Hvis man er interesseret i prosodiske forhold beskæftiger man sig bl.a. med artikulation (udtalens tydelighed), tempo, styrke, intonation og klang. I modsætning til de dialektale og sociolingvistiske træk ved talen er de prosodiske langt mindre undersøgt og kendt i dansk, og slet ikke i dagligdags uformel tale.

Talen kommer fra en konkret person der er synlig for modtageren. Den talendes udseende, herunder tøj og makeup, kropssprog, mimik og gestik skaber vigtige medbetydninger til det sagte. For modtageren indgår de ikke-verbale træk ved den talende, ofte benævnt parallel-sprog, og de talte ord i et meget kompliceret fortolkningsmønster. Parallelsprogene kan fx understrege det sagte, lægge afstand til det sagte eller endog sige det modsatte af de talte ord.

Det skulle gerne fremgå af det ovenstående at det ofte er meget mere kompliceret at være modtager af tale end af skrift, fordi skriften i sit udtryk er mere entydig end talen. Når vi til daglig ikke tænker over hvor kompleks en opgave det er at afkode tale, skyldes det at den vi taler med som regel er vokset op inden for den samme kultur som vores, hvorfor vi begge forstår og fortolker tale på samme måde, og begge ved at vi begge gør det. Komplexiteten bliver først synlig når vi taler med personer fra andre kulturer, når vi ikke kan være sikre på at vi fortolker ud fra samme kulturelle 'spille-regler'.

Oftentimes man folk omtale talesprog som "tyndt" i forhold til skriftsprog: mennesker taler meget men siger lidt. Det kan være rigtigt hvis man river talen ud af dens konkrete sammenhæng og udelukkende fokuserer på hvad der siges. Hvis man derimod medregner stemmebrug, kropssprog, udseende, ja endog hvor talen finder sted, altså talesituationen i sin totalitet, så er talen på mange måder meget mere informationsrig og kompleks end et skriftligt udtryk.

Sammenfatning vedrørende de to kommunikationsformer

Beskrivelsen af talens og skriftens kommunikationssituationer skulle gerne have vist hvor forskellige de er, og have understreget deres uafhængighed af hinanden. Hvor og hvordan de to kommunikationsformer kan bruges og bliver brugt, er historisk og kulturelt betinget. Der har i årtusinder eksisteret, og der eksisterer stadig samfund, som ikke har et skriftsprog. Ligeledes er det meget forskelligt hvor stor en del af et samfunds medlemmer der kan skrive. Fx var det i Danmark først ved Almueskolens indførelse i 1814 at den almindelige befolkning i større udstrækning fik undervisning i skrivning. I dag lærer alle danskere at læse og skrive i skolen, og i dette århundrede ses en tydelig tendens til at folk læser mere og mere i deres hverdag, såvel af lyst som for at opfylde deres rolle som borgere og arbejdere i et teknologisk høj t udviklet samfund – i modsætning hertil skriver folk generelt mindre. De folk der skriver er i høj grad blevet professionelle skribenter. Tidligere holdt man forbindelsen med familiemedlemmer og venner ved lige ved at skrive breve; i dag telefonerer man derimod til hinanden, og de moderne samfærdselsmidler gør det let fysisk at komme i kontakt med hinanden. Skriftsproget i privatsfæren indskrænker sig nu derfor ofte til fødselsdags- og julekort og underskrifter på offentlige dokumenter.

Et gammelt ordsprog som *En mand er en mand og et ord et ord* har haft gyldighed op til midten af vores århundrede, men i dag er der næsten ingen der ønsker at foretage vigtige beslutninger uden at de kommer på skrift. Alle offentlige instanser tilråder en at få alt på skrift så snart man indgår aftaler med nogen. Vores offentlige kultur har således ændret sig fra at være en overvejende mundtlig kultur til en overvejende skriftlig, hvor der med skriftlig forstås såvel det at læse andres skriftlige udsagn, som selv at skrive (Lindhardt 1989). Det er vel næsten kun i folketinget der stadig indgås mundtlige aftaler der opleves lige så forpligtende som hvis de var udfærdiget på skrift. Når Svend Auken og Poul Schlüter beskylder hinanden for at løbe fra mundtlige aftaler sker det ofte i meget moralske vendinger hvor de netop beskylder hinanden for ikke at være

mænd af ære. Sådanne beskyldninger får i høj grad skær af at være reminiscenser fra en ældre mundtlig kultur.

Indtil nu har vi set på tale- og skriftsprog som en konsekvens af de ydre betingelser som de to former for kommunikation er underlagt. Nu vil vi tage afsked med skriftsproget og i stedet for gå nærmere på talesproget for at karakterisere det på egne præmisser.

[...]